

KRÍZIS – ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK

(*Válság – világrendszer-szemléletben, Eredeti válságfelhalmozás*
Miszlivetz Ferenc, szerk., Savaria University Press, 2009)

Sümegei István

(PhD, egyetemi docens, NYME BTK Európa-tanulmányok Tanszék)

Bariska István

(Bariska István, történész, főiskolai docens NYME SE)

AZOK A BOLDOG '80-AS ÉVEK?

A Savaria University Press 2009 nyarán – a válság kellős közepén – két vastkos kötetet jelentetett meg. A második kötet (*Eredeti válságfelhalmozás*) egy nemrég – a folyó válság apropójából – rendezett konferencia anyagát tartalmazza; jórészt illusztris magyar kutatók előadásait. Az első (*Válság – világrendszer-szemléletben*) pedig – amint ezt a szerkesztő, Miszlivetz Ferenc előszavából is megtudhatjuk – a *Fejlődés-tanulmányok* című szép emlékü szöveggyűjtemény-sorozat, 1987-ben megjelent kilencedik kötetének második kiadása. A benne található írások többsége fordítás, mégpedig a világrendszer elmélet és a függőség elmélet legismertebb kutatóinak (pl. Immanuel Wallersteinnek, az azóta elhalálozott André Gunder Franknak és Samir Aminnek) és a világgazdaság és világpolitika közvetlen alakítóinak (pl. Henry Kissingernek és Willy Brandtnak) az írásaiból. Az alábbiakban az utóbb említett kötet kapcsán kívánok néhány megjegyzést tenni.

A tőkés világgazdaságról szóló elméletekben kevésbé járatos olvasóban e sorok írójához hasonlóan rögtön felmerül a kérdés: már '87-ben is válság volt? Akkor nem éppen a keleti blokk – igen örömteli és a legsúlyosabb világpolitikai anomáliákra (voltaképpen magára a hidegháborúra) megoldást ígérő – összeomlása és a közép-európai csatlós országok felszabadulásának előkészületei zajlottak? Vagyis egy olyan folyamat, melyhez foghatóan örömtelit és egyöntetű helyeslést kiváltót hosszú ideje nem élt meg a világ.

Ez a kételkedés főként abból az előfeltevésből táplálkozik, hogy a folyó válság pusztán pénzügyi vagy legfeljebb gazdasági. Végigolvasva a kötet tanulmányait azonban éppen azt érthetjük meg, hogy napjaink történései jóval tágasabb perspektívából is szemügyre vehetők. A kötet szerzőinek egy része (pl. André Gunder Frank, Rajni Kothari, Kinhide Mushakoji) amellet érvel, hogy

a globális válság komplex jellegű, nem csupán gazdasági, hanem politikai társadalmi, sőt ökológiai természetű is, s amikor erről beszélnek (ne feledjük, az írások a '80-as évek első felében születtek), akkor többnyire nem a keleti blokk hitelét veszített, málladozó intézményrendszerére gondolnak, hanem a világpolitika ma is működő (s a negyedszázaddal ezelőtti állapothoz képest nem sok változást mutató) intézményeiről, jóval tovább mennek: nem csak a gazdaság, és a politika van válságban – mondják, hanem az egész nyugati kultúra és életszemlélet: az értékrendünk, az élet értelméről vallott általános szemléletmódunk is. Mások (pl. a kötetet szerkesztő és válogató Miszlivetz Ferenc a bevezető tanulmányában, vagy Rajni Kothari és Immanuel Wallerstein) pedig még ennél is messzebb mennek: meggyőződéseink (illetve meggyőződés nélküliségünk), a fogyasztáshoz vagy a többi emberhez és a természethez való általános viszonyunk válságáról beszélnek. (S itt kezd a jórészt filozófiával és irodalommal foglalkozó recenzens otthon érezni magát a kötetben. Mert ez az a pont, ahol tágabb nézőszöveget felvenni hajlandó társadalomtudósok, és az absztrakció elefántcsonttornyába nem bezárkózó filozófusok vagy írók természetesen tudnak egymáshoz kapcsolódni.)

Ugyanakkor a kötet végén Bródy András tanulmányában és a vele készült interjúban egy igen figyelemreméltó ellenvetés is megfogalmazódik az utóbb említett (többnyire baloldali elkötelezettségű és Marx által ihletett) modernitás- vagy kapitalizmuskritikákkal szemben: nevezetesen az, hogy a gazdasági-ciklusok függetlenül a termelési módoktól és a társadalmi viszonyoktól – úgy tűnik – szinte természeti jelenségekként jönnek és mennek. Naivitás tehát azt gondolni, vonhatjuk le a konklúziót Bródy premisszáiból, hogy a gazdaság működés módjának átalakításával, életmódváltással, kulturális forradalommal vagy bármi egyébvel, alapvetően más vágányra terelhetők a gazdasági törvényszerűségek. „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.” [Sem azé, aki akar, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené] – foglalta össze életfilozófiáját főműve mottójában Ottlik Géza. A létfelejtés korszakának véget vető Esemény nem lehet az emberi akarat következménye: Das Ereignis ereignet [az Esemény estét] – mondotta volt Martin Heidegger. Bródy azt azért természetesen hangsúlyozza, hogy anticiklikus politikával a válság negatív hatásai csillapíthatóak, és hogy a mindenkori kormányoknak ezért feladata a ciklikus-ság figyelembe vétele és a válságokra történő felkészülés.

A válság értelmezései között fennálló különbségek természetesen az időtartam meghatározását illetően is jelentős eltérésekhez vezetnek. Egy „pénzügyi szakember” bizonyára azt mondaná, hogy a folyó válság 2008-ban kezdődött (no persze voltak előzmények – tenné hozzá). Egy makroökonómus talán 1967-et vagy '73-at (az olajárrobbanás kezdetét) jelölné meg kiindulópontként (a kötet több szerzője is ezt teszi). A társadalomtudósok (a kötetben pl. Rajni Kothari és André Gunder Frank) viszont ennél jóval tágabb keretekben gondolkodva a liberális boldog békeidők végére (a 19. és a 20. század fordulójára,

vagy az első világháború idejére) datálják a válság kezdetét. Immanuel Wallerstein pedig még ennél is tovább megy: ötszáz éves válságról beszél. A válság a kapitalizmus inherens része. A kapitalizmus világrendszerként ötszáz éve létezik. Ergo válság is azóta – érvel. (S itt ismét valami ide nem illő jut az eszembe. Ez egy apokaliptikus szemléletű kultúra. Egyfolytában a közeli világvégét várja, s ezzel összhangban egyfolytában válságot érzékel maga körül – mondotta volt Jacques Derrida, de persze nem csak ő. S azt hiszem, hogy ezt a megközelítést is érdemes volna bevonni, a „válság”-diskurzusba, de természetesen nem azzal a céllal, hogy rá hivatkozva, minden válságelméletet elbagnetellizáljunk.)

A válság térbeli kiterjedését illetően nincs vita a kötet szerzői között – mindannyian globális keretekben vizsgálódnak –, de talán érdemes megjegyeznünk, hogy a folyó válság különféle értelmezései ahhoz hasonlóan szűkítik vagy tágítják a teret, mint ahogyan a szöveggyűjtemény tanulmányai az időt. A legszűkösebb megközelítések csak a magyar válságról akarnak tudomást venni, s csak azt akarják megoldani. (Ez tartozik ránk – mondják vagy sugallják.) Az ennél kissé tágasabbak az Európai Unió határaiig hajlandók elmenni. Globálisan pedig (a magyar és az európai közszereplők közül) csak igen kevesen gondolkodnak: legfeljebb csak az a kérdés, hogy miképpen vethetnénk véget Észak válságának, de arról már nem igen esik szó, hogy mi lesz Déllel. (Talán azt gondolják, hogy ott úgymint mindig válság volt.)

A kötet végére érve egy kínzó gondolat körvonalai bontakoztak ki előttem. A régi jó szocialista tévéket, amikor olykor elhomályosult bennük a kép vagy recsegnyi kezdett a hang, rejtélyes módon, igen sikeresen lehetett „javítani” egy tetejükre mért férfias ökolcsapással. Aztán ha ez nem segített jöhettek a szerelők, akik ismerték a készülék működésmódját, tudták, hogy mit kell kicserélni, összeforrasztani stb. ahhoz, hogy a televízió üzemképes legyen. S nyilván akkor is léteztek konstruktőrök, akik a szükséges fizikai és műszaki ismeretekkel felruházva igyekeztek olyan készülékeket tervezni, melyeknek nem kellett a tetejét ütni. Szóval, a kötet végére érve úgy éreztem, hogy az írások szerzői a konstruktőrök analogonjai (bár a mélyebb törvényszerűségekről nekik is csak igen bizonytalan ismereteik vannak). A gazdaságpolitikusok pedig inkább csak a szerelőkhöz, vagy még inkább a csapkodó tévénezőkhöz hasonlíthatók. Ha baj van, oda kell vágni (mondjuk csökkenteni kell az államháztartás hiányát), mert ettől vissza szokott jönni a kép meg a hang. (Vissza szokott: a gazdasszony, amióta csak az eszünket tudjuk, minden reggel kukoricát hoz, tehát holnapi reggeliért sem kell aggódnunk – okoskodnak a csirkék az érveléseméleti kézikönyvek egyik kedvelt példájában. Ámde az induktív következtetés soha nem lehet apodiktikus – következik ilyenkor a szerzői dörgedelem –, s erre a csirkék akkor döbbennek majd rá, ha gazdasszony holnap nem kukoricával, hanem késsel érkezik.)

S végül egy költői kérdés. Vajon hogyan alakult volna a közép-európai rendszerváltás, ha nem azzal a manicheus szemlélettel cselekszünk és gondolko-

dunk, mely szerint van a rossz kommunizmus és a jó kapitalizmus, hanem ennél egy kicsit árnyaltabban, azt sem elfeledve, hogy a vágyott világ éppen egy mély krízis kellős közepén vergődve keresi a kiutat? Minden tisztelem a szerkesztőé és azoké a szerzőké, akik már '87-ben vagy azt megelőzően is képesek voltak túllépni ezen a manicheizmuson.

*

EREDETI VÁLSÁGFELHALMOZÁS A XXI. SZÁZADBAN

A német „(Ent)scheidung” szóban meghúzódó jelentésárnyalatok segítségével könnyen és kitűnően érzékeltethető, hogy mi ösztökélte 2009 nyarán a tanulmánykötet szerkesztőjét, szerzőit annak elkészítésére.

„Entscheidung”, azaz döntés/választás – akárcsak a szó görög eredetije, a krízis – egy olyan imperativuszt fogalmaz meg, miszerint így nem lehet tovább, valamit tenni kell, válaszúthoz azaz egy „Scheideweg”-hez, egy „Scheidung”-hoz, egy „Entscheidung”-hoz érkeztünk. Ami ezek után következik, annak elválaszthatónak, megkülönböztethetőnek kell lennie a múlttól (ld. ógörög krinein = elválaszt, dönt szó jelentéseit).

A jelentésváltozatok „játéka”, legyezőszerű kibontása a kötet szerzőit feletőbb inspirálták: tanulmányaikban a válság számtalan okát, árnyalatát élénk tárva fogalmazzák meg véleményüket, ítélik meg a válsághelyzetet, vázolnak fel döntési lehetőségeket.

Manapság a válság, avagy krízis szót az egyes tudományágak eltérő módon tematizálják: az orvostudományban, a gazdaságtudományban, a szociológiában (szociológia, mint válságtudomány válsága), valamint az ökológiában és rendszerelméletekben.

A különböző értelmezések ellenére számtalan közös jelleg köti össze az egyes kríziseket: pl. azok állandósulása katasztrófához, bukáshoz, összeomláshoz vezethet. A közös jellemzők között találjuk a cselekvési döntések nyomasztó szükségszerűségét, növekvő elbizonytalanodást.

Lehet a krízisre reagálni érzelmi/szubjektív síkon (kétségbeesés, kontrollálhatatlan düh, harag lehet ennek a kifejeződése), de objektív módon is, mely távolság tartó módon kiértékeli a válságot kiváltó egyes tényezőket.

Az „Eredeti válságfelhalmozás – összeomlás vagy átalakulás” című kötet ez utóbbira vállalkozott.

A kötet szerzői – akik úgy gondolták, hogy inkább alkotóként és nem elszenvedett válságként élük meg ezt a periódust – a társadalomtudományok képviselői: politológusok, szociológusok, közgazdászok-világgazdászok; de találni filozófust, történészt és jövőkutatót is a szerzői listán. Ez a sokszínűség az egyik garanciája annak, hogy komplex és átfogó elemzést kapunk a jelenlegi turbulencia eredőiről, majd a diagnózisokat felállítva néhányan kezelési útmutatókat is élénk tárnak.

A diagnózisok szinte egybehangzóan állítják, hogy a jelen válság messze nem redukálható a gazdaság vagy a pénzügyi rendszer működésére, hanem tetten érhető a társadalmak, környezeti világunk, kultúránk, kulturáltságunk, létezési formáink pórusaiban.

Ezek a válságtünetek ráadásul hazánkban – eredeti válságfelhalmozó képességünknek köszönhetően – hatványozottan jelentkeznek.

A kötetet Vitányi Iván tanulmánya nyitja, aki elemzésének középpontjába azt a kérdést helyezi, hogy hogyan is élünk együtt a válsággal és azt javasolja, hogy legalább kíséreljük meg levetni a Maja fátylát, azt a torzító tükröt, mellyel illúziókban tartjuk magunkat. Szembenézést javasol, hisz az emberi lét mai szövevényét alkotó mindhárom hálózat – a gazdasági, a társas viszony és a szervezett társadalom, azaz az állam – válságban van.

Szabó Máté politikatudományi szempontból a válságelméletek fejlődésének 3 periódusát különíti el:

- 1) behaviorizmust, mely a válságot döntési szituációként fogja fel
- 2) politikai rendszer elméleteinek periódusát
- 3) ill. a politikai válságok problémáját centrális problémává avató korszakot

A harmadik periódus kapcsán kitér Claus Offe és Jürgen Habermas elméleteire, akik a válságot a társadalom összreprodukciós folyamatának részeként értelmezik, és a különböző társadalmi szférák (gazdaság, kultúra, szocializációs mechanizmusok) szintjein azonosítják. A civil társadalom kutatójaként nagy teret szentel a kommunizmus után kialakuló magyar társadalom válságának, levonva azt a konklúziót, hogy a gyors gazdasági és alkotmányos változásokat nem követte a polgári társadalom civil kultúrájának kialakulása.

Philippe C. Schmitter, a politológia egyik nemzetközileg legismertebb kutatója azt a kérdést boncolgatja, hogy a jelenlegi válság vajon felélesztheti-e az érdekegyesítés neokorporativista módszereit? Azt a módszert, amely Európában valójában sohasem halt el és többnyire a kapitalista demokrácia gazdasági teljesítményének legfontosabb aspektusai között tartották számon. A 2008. év végi drámai összeomlás alapvetően megváltoztatta a feltételeket – figyelmeztet Schmitter is a kötet legtöbb szerzőjéhez hasonlóan: különösen a kicsi és sebezhető európai országok számára jelenthet megoldást egy újfajta konszenzuson alapuló szociális partnerség, miközben a válság elmélyülésének lehetőségével is számolnunk kell.

Pogátsa Zoltán adatsorokkal támasztja alá, hogy a jelenlegi válság a globalizáció korszakának első, valóban kiteljesülő világméretű válsága, amely új szerepvállalásra kényszeríti az államokat. Kitér a válság kialakulásának okaira, az ingatlanpiaci buboréokra, a kezelhetetlenné vált likviditási bőségre. Végül felteszi és nyitva hagyja a kérdést: várható-e rendszerszintű változás a globális kapitalizmusban? Kitértségük alapján csoportosítva az országokat mindenestre jogosan húzza alá Magyarország rendkívüli sérülékenységét.

Thomas Glaser volt EU-diplomata azt fejtegeti, hogy a válság okai techni-

kaiak, politikaiak és morálisak. Úgy véli a bankokat különösen nagy felelősség terheli a jelenlegi helyzet kialakulásában. A válságra adandó válaszok közül óva int a bezárkózástól, a kapitalizmus alapjainak megkérdőjelezésétől.

Halmi Péter az európai növekedési modell válságáról ír, rámutat arra, hogy csak azok az országok képesek konvergenciára, amelyek konzisztens módon, pragmatikus gazdaságpolitikát érvényesítenek.

Palánkai Tibor társadalmi-gazdasági modellválságról, kulturális-morális degradációról ír tanulmányában. Rámutat arra, hogy a jelenlegi világgazdaság nemzetközi pénzügyi intézményei reform után kiáltanak, hisz egyre távolabb kerülnek azoktól a követelményektől és hatalmi struktúráktól, amelyek a mai világot jellemzik.

A válság előrejelzése, a felkészültség vagy a válaszok egészen kiábrándítóak (információs forradalom korában információhiány?), és a válságot csak fokozza a globalizáció által felerősített, sokkoló egyenlőtlenség.

Több szerzőhöz hasonlóan ő is felteszi a kérdést, hogy vajon a tőkés rendszer egésze került-e válságba, de egyértelmű választ ő sem ad.

Magas István arra hívja fel a figyelmet, hogy szükség van komplex elemzésre, hogy megértsük a globális gazdasági folyamatokat, mely elvezethet egy globális akarat megfogalmazásához, amely aztán globális cselekvésben realizálódhat.

László Ervin a Római Klub egyik alapítójaként immár több mint három évtizede figyelmeztet egy átfogó összeomlás veszélyeire. Jelen írásában is beszédes adatokkal támasztja alá társadalmunk, gazdaságunk és az ökoszisztéma együttes fenntarthatatlanságát. Rámutat arra, hogy a tetteink mögött meghúzódó világnézetünk és értékeink többnyire hasznavehetetlenek és irracionálisak. És hogy nagyon kell figyelnünk arra a drámaian kevés időre ami egy röppályára való áttérésre fordítható.

Takáts Péter az egyensúly felbomlásának tüneteit elemzi civil társadalmi szemszögből. László Ervinhez hasonlóan rámutat arra, hogy a pénzügyi, gazdasági rendszeren túl ökológiai rendszerünket is sikerült már annyira tönkretennünk, hogy annak egésze egyensúlyi állapotának határára került. A megoldást ő is a tudati átprogramozódásban látja.

Azt javasolja, tekintsük a globális válságot vissza nem térő lehetőségnek új megoldások, alternatívák megtalálásához.

Jody Jensen szerint a válság hatására a kapitalista világrend egésze át fog alakulni. Polányi Károlyra utalva arra emlékeztet, hogy a gazdaság nem a társadalomtól függetlenül, hanem a társadalomba beágyazottan működik.

Rámutat arra, hogy a globális gazdasági intézmények céljai a globális stabilitás megerősítése felől elmozdultak a gazdasági érdekek, végső soron a globális pénzügyi intézmények érdekeinek szolgálata felé, háttérbe szorítva a társadalmi kohézió kérdését. Elutasítva a „láthatatlan kéz” tézisét a globális piaci anomáliák esetében is az emberi tényezőt és az egyéni és a társadalmi mellett a vállalati és a kormányzati felelősségét igyekszik középpontba állítani. Egy

újfajta kreativitás és társadalmi innovációs potenciál éppen a meghatározó szereplők, a Herceg, a Kalmár és a Polgár közös felelősségvállalásától, újszerű együttműködésüktől, a hibrid formák megjelenésétől várható.

Szentes Tamás akadémikus „rapszodikus” megjegyzései a válságról a történeti, a holisztikus és a kritikai hozzáállást kéri számon a válság megértése és okfejtése kapcsán.

Jogosan hiányolja a korábbi válságokból levonható tanulságok hasznosítását, a fennálló gazdasági rendszer és a világméretekben fennálló egyenlőtlenség kritikáját. Azt javasolja, hogy az elemzések térjenek ki arra, hogy a válság milyen szempontból, kinek számára és milyen időszámban tekinthető kedvezőnek vagy kedvezőtlennek? Választ kell kapnunk arra a kérdésre, hogy egyáltalán minek a válságáról van szó, miért tekinthetjük azt globálisnak. László Ervinhez, Jody Jensenhez és a kötet több szerzőjéhez hasonlóan egy olyan élhető rendszer létrehozását javasolja, ahol nem az állam és nem a piac játssza a meghatározó szerepet, hanem az öntudatos polgárok közössége, vagyis a civil társadalom.

Szalai Erzsébet nem sok okot lát a bizakodásra. Ő is kitér a válság mélyebb, hosszabb távú okaira, elemzi az általa 'újkapitalizmusnak' nevezett rendszer sajátosságait, hogy felfalja a humán és ökológiai forrásokat – és ezáltal végül is önmagát. Véleménye szerint 30 éve beléptünk a kapitalista rendszer végső fázisába. Ugyanakkor felhívja a figyelmet néhány ígéretes felzárkózási, kiegyenlítő tendenciára, amelyek a periféria több országában is érvényre jutnak.

A magyarországi újkapitalizmus válságának elemzése kapcsán rámutat arra, hogy magyar nemzetgazdaságról már csak korlátozott értelemben beszélhetünk. A multik csak nagyon csekély mértékben képesek magukkal húzni a KKV-kat. Pogátsa Zoltánnal összhangban úgy látja, a magyar gazdaságot a globális gazdasági folyamatoknak való teljes kiszolgáltatottság jellemzi.

Ami válságba került, az elsősorban az adott gazdasági szerkezetre ráépülő társadalom, amelynek meghatározó szegmense az önmagába zárkózó „underclass” réteg. A helyzetet tovább rontja az elmúlt 10 évben felgyorsult általános kulturális hanyatlás.

A szerző szerint a kapitalizmus Magyarországon egyértelműen csődöt mondott.

Szalai Erzsébet prognózisai között szerepel egy optimista forgatókönyv is egy globális zöld New Deal formájában.

A magyar válságra összpontosító szerzők közül Kende Péter szerint 1989 után nem sikerült stabil demokratikus államot létrehozni. Mivel a társadalom egésze nem állt be az új államrend mögé, az ország reakcióképessége nem áll arányban a rá nehezedő külső nyomásokkal. Meglátása szerint bár már sok időt elvesztegettünk, a megoldásra még várni kell: a jelenlegi politikai konstellációban egyelőre nem adtak a megegyezés esélyei.

Nováki Erzsébet az élet minden területén a válság jeleit látja Magyarországon. A fejlődés hajtóerői kifulladásra készültek. Új hajtóerők megtalálásához új gondol-

kodásmódra és társadalmi megújulásra, innovációra van szükség. A szóba jöhető alternatívák közül csak azok jelentenek kiutat a válságból Nováki szerint amelyek a jelenlegitől eltérő, új típusú mozgató erőkre építenek. Ahhoz, hogy ezt megtaláljuk első sorban jövőorientált, cselekedni és dönteni képes individuumok kritikus tömegére volna szükség.

Ezt a gondolatmenetet folytatja Hankiss Elemér, aki szintén a magyar társadalom egészét átható válságról beszél. A társadalmi és politikai szétziláltság leküzdését egy új reformkori szellemiség megteremtésével tartja elképzelhetőnek. A „Yes we can”-hangulat megteremtéséhez sok optimizmus és nagy elszántság kell egy olyan országban, ahol akadozik az államgépezet, a politikai rendszer szétzilálódott, megrekedt a társadalom polgárosodása és erősen eltorzult a magatartáskultúra. Hankiss javaslatai között szerepel egy szakértői kör ajánlásait követő társadalmi kerekasztal felállítása.

Vedres András vegyész kutató a válság kapcsán újítási hajlandóságunkat, szellemi teljesítményünket veszi górcső alá, különböző történelmi korszakok feltalálási, szabadalmaztatási mutatóit hasonlítva össze. Mára a szabadalmaztatott találmányok száma a háborús évek színvonalára süllyedt. Megoldást Vedres is a kormányzás és a vezetés megújulásától remél. Annak a vezetői képességnek a visszatérésétől, amely képes ösztönözni a kreativitást és az innovációt, akár a technika, akár a társadalom, akár a magas kultúra terén.

A záró tanulmány a szerkesztő, Miszlivetz Ferenc tollából származik. Ő is ír a világválság okairól, de részletes leltárt készít a magyar válság eredőiről is.

A jelenlegi intézményi-politikai keretek világméretekben sem képesek a megújulásra, szűknek, rugalmatlannak bizonyulnak és feszültségbe kerülnek a technikai innovációban rejlő társadalmi demokratizálódás lehetőségeivel. Azok vagy radikális reformra szorulnak, vagy új intézmények létrehozását kényszerítik ki. A lelassuló fázisban a pénztőke felettébb ellentmondásos szerepet játszik.

Többek között ez is hozzájárult a Pax Americana, és annak gazdasági teorémája, a neoliberalizmus hanyatlásához. Ez a hanyatlás azonban egyben egy új korszak kezdetét is jelentheti.

A kötet legfontosabb tanulsága szerint új vízió és ehhez kapcsolódóan új-gondolkodási és cselekvési mintázatokra van szükség mind a környezeti – éghajlati – katasztrófák elhárítására, mind a világot irányítani képes új intézmények kialakítására, mind pedig az egymást kölcsönösen meghatározó társadalmi válságok kezelésére. Lokálisan csakúgy, mint globálisan.

Új korszak, új értékrend, új világhatalmi játéktér küszöbén állunk.

A jelenlegi válság elhozhat egy szembesülési periódust, egy olyan attitűdöt, amikor nem fogadjuk el magunkba burkolózva a vesztes pozícióját, hanem levetjük Maja fátylát, elhisszük, hogy vannak alternatívák.

És megértjük, hogy a krízist mi okoztuk, de a választás, a döntés, az „Entscheidung” is a mi kezünkben van!